

*Mihaly Szentmartoni*

## PSIHOLOŠKI UZROCI KRIZE OSOBNOG IDENTITETA

### *Uvod*

Upravo se navršava dvadeset godina od glasovite 1968! Trećeg svibnja bila je godišnjica studentske okupacije Sorbonne i taj je događaj označio početak tzv. studentske revolucije. Tih se dana mnogo govorilo o »krizi identiteta«. Ni Crkva nije ostala pošteđena te krize. Ustvari, II. vatikanski sabor mogao bi se izreći i kao pokušaj Crkve da razjasni vlastiti identitet. Šezdesetih godina svi toliko govore o identitetu da sam pojam pomalo gubi svoje iskonsko značenje. Nitko se ne pita ili se samo malo njih pita što zapravo znači ta riječ, osobito kad je pripisana svim mogućim, vrlo heterogenim stvarnostima: osobni identitet, institucionalni, društveni; identitet Crkve, vjernika u suvremenom svijetu, obitelji u potrošačkom društvu itd. To proširenje pojma neminovno je moralo uzrokovati »konfuziju identiteta« samog pojma »identitet«!

Toj konfuziji nisu se uspjeli suprotstaviti ni psihologija ni njezini djelatnici, dapače, samo su zakomplicirali situaciju. Dovoljna je površna lektura stručne literature tog razdoblja, pa i kasnije, da se uoči kako se najrazličitije riječi upotrebljavaju za istu stvarnost: govori se o osobnom identitetu, o poznavanju sebe, o pojmu o sebi, o reprezentaciji sebe itd.

Tek potkraj šezdesetih godina počinje se unositi nešto više svjetla u to, možemo mirno reći, životno važno područje. Nakon pionirskih radova Eriksona<sup>1</sup> i pokušaja Marcie<sup>2</sup> da operativizira pojam identiteta, slijedi period razmišljanja, refleksije. Osamdesetih godina javlja se novi val pokušaja da se raščisti pojam identiteta, i to tako da se studiraju različiti vidovi osobnog identiteta. Pregled tih istraživanja prelazi okvir ovog predavanja.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> E. H. ERIKSON, „Identity and Life-Cycle« in *Psychological Issues*, IUP, New-York, 1959, pp. 1 — 171; *Infanzia e società*, Armando Roma, Armando, 1966.

<sup>2</sup> J. E. MARCIA, „Development and Validation of Ego Identity Status«, in *Journal of Personality and Social Psychology* 3 (1966), str. 551—558.

<sup>3</sup> Detaljan pregled istraživanja dao sam u studiji: M. SZENTMARTONI, „Identità personale: un concetto ambiguo«, in *Orientamenti Pedagogici* 35 (1988), Str. 440—450.

Ja ću ovdje iznijeti svoju, do određene mjere originalnu, viziju problema osobnog identiteta.

#### *Četiri vidika identiteta*

Što je identitet i kako ga pojedinci žive? To je pitanje bilo u temeljima moga interesa za to području i u polazištu mojih istraživanja. Da bih odgovorio na postavljeno pitanje, zamislio sam na prvi pogled jednostavan, možad naivan postupak, ali koji je ipak bio vrlo plodonosan. Krenuo sam od hipoteze da se osobni identitet može definirati kao »osjećaj kontinuiteta«. Ako je tako, onda bi se taj sentiment mogao otkriti slobodnim asocijacijama. Osim toga bi ispitanici trebali biti u stanju izraziti taj svoj doživljaj u obliku jednostavne definicije.

*Metoda.* Radi ispitivanja prve hipoteze zamislio sam jednostavan test slobodnih asocijacija koji se sastojao od 8 pozitivnih riječi, među kojima i riječ »identitet«: 1. majka, 2. sloboda, 3. svećenik, 4. Bog, 5. *identitet*, 6. otac, 7. vjernost, 8. zrelost.

Za drugu hipotezu tražio sam od ispitanika da pokušaju napisati jednu kratku definiciju identiteta, odnosno da odgovore na ovo pitanje: »Što je za mene osobni identitet«?

*Ispitanici* su bili studenti, ukupno 40 u dobi između 20 i 30 godina, muški i ženski, laici i svećenici.

*Rezultati.* Pošto sam proučio sve rezultate, s lakoćom sam mogao svrstati sve odgovore u četiri kategorije s obzirom na sadržaj izričaja, i to kao intrapsihičke, interpersonalne, kognitivne i autotranscendentne elemente identiteta.

Najčešće asocijacije sadržavale su *intrapshičke* elemente (60%): ja, mene, osobnost, biti, iskrenost, sreća, vedrina, snaga, strah. Zatim slijede *interpersonalni* elementi (20%): konflikt, autoritet, slika, lice, itd. Na trećem mjestu su elementi *autotranscendencije* (10%): karizma, sloboda, ljubav, zvanje, itd. Konačno, spoznajni, *kognitivni* elementi (5%): samospoznaja, znati sebe itd., a 5% ispitanika nije dalo nikakav odgovor na pozivnu riječ »identitet«.

Budući da su ta dva testa međuovisna, i rezultati dobivaju svoje pravo značenje samo u svjetlu opisane definicije iz drugog zadatka. Te rezultate također sam svrstao prema spomenutim kategorijama. A upravo su te definicije bile odlučujuće za pronalaženje gornjih kategorija, odnosno dali su temelj za formuliranje četiri aspekta identiteta:

1. *Intrapersonalni aspekt* (»intrapshički identitet«): to su strogo osobni elementi koje osoba doživljava, percipira kao konstituante vlastita identiteta. Nabrajam samo najtipičnije: biti ono što jesam, koherentnost sa samim sobom, vjernost samome sebi, potpuna integracija, moj način bivanja itd.

2. *Interpersonalni aspekti* (»odnosni identitet«): elementi koje pojedinac doživljava kao one koji ga razlikuju od drugih ljudi, npr. moj način odnosa prema drugima, vidjeti sebe u odnosu prema drugima, ono što me čini različitim od drugih itd.

3. *Spoznajni aspekti* (»kognitivni identitet«): elementi koji imaju svrhu upoznavanje sama sebe: npr. znati tko sam, sposobnost da se potpuno sabere, svijest o vlastitom postojanju, poznavanje vlastitog ja, otkriti samoga sebe kao muškarca odnosno ženu itd.

4. *Transcendentalni aspekt* (»transcendentalni identitet«): elementi koji izražavaju želju da se ostvare vrednote, npr. volja da se nadiđe samoga sebe, čovjek u traganju za vjerom, ljubavlju i pravdom, ispunjenje vlastitog poslanja, odgovoriti na Božji poziv itd.

### *Hijerarhija identiteta*

Sada ćemo u skladu s našim shvaćanjem pokušati opisati spomenuta četiri aspekta identiteta, prema vrijednosnom redoslijedu s obzirom na svoju nosivost u konstituiranju čovjekove samodefinicije.

#### *1. Intrapersonalni ili intrapsihički identitet*

Najtipičnija formulacija za taj vidik identiteta čini se da je sljedeća: »moj način postojanja«. Riječ je o neposrednom kontaktu i vjerojatno jednom intuitivnom susretu s vlastitim psihičkim svijetom. Uključuje prihvaćanje sebe i jednu određenu nutarnju koherentnost. Premda su sve to dragocjene osobne kvalitete, jedva da su sposobni održati trajnu motivaciju, budući da se radi o statičnim kvalitetama.

Čini se da je taj tip identiteta istovjetan s onim što Erikson naziva »osjećajem kontinuiteta«, a stvara se već u djetinjstvu. On piše sljedeće:

Prve manifestacije činjenice da dijete ima povjerenje u svoju okolinu koja ga okružuje jest lakoća kojom se hrani, dubina njegovih snova i opuštenost crijeva. Iskustvo sklada između vlastitih potreba i majčine brige dopušta mu da postupno zaboravi onu nelagodnost koju je moralo doživjeti u času rođenja, u sudaru s ambijentom... Sigurnost i kontinuitet što ih tako stječe stvaraju rudimentarni osjećaj identiteta koji se, vjerujem, temelji na skladu između sadržaja sjećanja i očekivanja te niza osoba i stvari koje su mu poznate.<sup>4</sup>

Ovaj dugi citat rasvjetljuje pravu narav onog aspekta identiteta što smo ga mi nazvali intrapsihičkim ili intrapersonalnim.

<sup>4</sup> ERIKSON, *Infanzia e società*, str. 231.

Ustvari, ovdje se radi o jednoj danosti, o jednom nasljedstvu koje nije stečeno osobno. To je stoga rudimentarni identitet, nestabilan, jer nije riječ o autodefiniciji u odnosu na vanjske okolnosti, u odnosu prema sigurnom i trajnom ambijentu za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Ako se sruši taj stabilni ambijent, srušit će se i identitet. Čini se da to bar djelomice može protumačiti napuštanje svoga zvanja mnogih svećenika i redovnika, osobito neposredno poslije Koncila, kad su nestale mnoge čvrste vanjske forme i strukture. U isti kontekst se smještava vjerski indiferentizam, otuđenje mnogih vjernika od Crkve, jer, kako kažu, to nije više ona Crkva koju su upoznali kao djeca. Ili sa suprotnim predznakom ista stvar: slijepo prijanjanje nekih tradicionalista uz neke, prema njihovu mišljenju nedodirljive forme u Crkvi: mislimo tu na nadbiskupa Lefebvrea i njegove sljedbenike, koji su svoj identitet toliko vezali uz čvrste forme da su bili radije spremni na logičke tamne mrlje u načinu razmišljanja nego pripustiti krizu identiteta koja bi ih mogla ponijeti na višu razinu osobne zrelosti. A poznate su i krize identiteta u starijih osoba pri umirovljenju.

## *2. Interpersonalni ili odnosni (relacionalni) identitet*

Analiza naših rezultata dopušta tumačenje sadržaja ovog aspekta identiteta, koji ima dva konstitutivna elementa: statički i dinamički. Statički element bio je vrlo zgodno ovako izrečen u odgovoru jednog našeg ispitanika: »Identitet je ono što razlikuje jednu osobu od druge.« Riječ je o osjećaju vlastite originalnosti, što ga osoba može steći samo dugotrajnim odnosom prema drugima. Drugi element je više dinamički, a osoba ga percipira kao »sposobnost biti s drugima«. Psihički mehanizam tog tipa identiteta je uspoređivanje sebe s drugima. Drugim riječima, točka referencije za samoodređenje su drugi. I upravo je tu novost tog identiteta u usporedbi s prijašnjim: dok je intrapsihički identitet utemeljen na kontinuitetu vanjskog svijeta, tj. neposredne okoline, interpersonalni ima kao refereničnu točku druge osobe.

Prednost je tog tipa identiteta da može razriješiti osjećaj inferiornosti, tj. osoba postaje kompetentna u međuljudskim odnosima. Ustvari, Erikson je smještavao krizu osjećaja inferiornosti u školsku dob. S nešto pojednostavljenja mogli bismo ga nazvati i dječaćkim identitetom, pa možemo odmah naznačiti i njegove nedostatke: ovisi o stabilnosti međuljudskih odnosa, zbog čega jedna izdaja ili nevjera od voljene osobe ili osobe od povjerenja, ili pak tzv. signifikantnih, značajnih osoba, može toliko potkopati čitavu zgradu vlastitog identiteta da osoba počini samoubojstvo. Dovoljno je sjetiti se tolikih slučajeva bračnih tragedija. Ovamo spadaju krize i tzv. odnosnog identiteta, npr. kad neka žena definira sebe samo kao majku ili samo kao ženu svoga mu-

ža. Kad odrastu djeca, ona gubi identitet majke, nevjerom ili smrcu muža identitet supruge. Slično vrijedi za muževe.

### 3. Kognitivni ili spoznajni identitet

Bilo bi premalo reći da je ovdje riječ samo o želji za upoznavanjem samoga sebe na najbolji mogući način. Odgovori naših ispitanika sugeriraju nešto više od toga: samospoznaja zajedno s kompetencijom da se uzme svoj život u vlastite ruke. Najprikladnija formulacija, čini se, jest ova: »identitet je sposobnost potpuno sabrati sebe.« Autodefinicija se ovdje oslanja na vlastitu osobu, što, očito, uključuje sve prijašnje elemente, tj. onaj statički i onaj interpersonalni. Međutim, *conditio sine qua non* je da osoba nastoji vidjeti sebe u totalnosti. Osim toga, pretpostavlja posjedovanje globalne vizije vlastitog života i jednu određenu životnu filozofiju, nazor na svijet. Ovo drugo bar u implicitnom obliku. Jezgru ove filozofije tvore osobne vrednote koje su slobodno odabrane i koje osoba percipira kao valjane i vrijedne da u njih uloži svoj život. To se manifestira npr. kao entuzijazam za vlastitu profesiju, u izboru životnog druga, u izboru političke ideologije itd. Taj vidik identiteta odgovara onom što Erikson opisuje kao mladenački identitet:

Osjećaj identiteta jakog Ja jedno je, dakle, s povećanim povjerenjem da vlastiti kontinuitet nalazi potvrdu u sudu drugih, što se izražava opipljivo u obećanju jedne »karijere«.<sup>5</sup>

Novost tog vidika identiteta jest u tendenciji prema samoostvarenju, koja pojedinca nosi prema ostvarenju osobnih vrednota. Međutim, ako se toj težnji suprotstavi neki traumatični događaj, npr. teška bolest, osakaćenje, zabrana itd., to može srušiti temelje autodefiniciji. Ustvari, Frankl u svojoj knjizi u kojoj opisuje svoja iskustva u koncentracionom logoru (*Zašto se niste ubili?*), decizivno tvrdi da su zatvorenici, lišeni svih osobnih vrednota i socijalnih priznanja, mogli odoljeti napasti očajanja samo onda ako su imali neki životni cilj koji ih je naprosto prisiljavao da izdrže. S time stižemo do četvrte razine identiteta.

### 4. Transcendentalni identitet

Ovaj identitet, prema našoj viziji, najvažniji je vidik identiteta i najzreliji nivo osobnog identiteta. Riječ je u biti o orijentaciji prema apsolutnim i objektivnim vrednotama, tj. prema takvim koje postoje neovisno o pojedincu, u obliku nekog zvanja, prijedloga ili čak imperativa. To pretpostavlja jasnu hijerarhiju vrednota. Kohlberg je postulirao postojanje takvih vrednota za posti-

<sup>5</sup> ERIKSON, *nav. dj.*, str. 244.

žanje zrelosti u moralnom rasuđivanju: vrijednost života.<sup>6</sup> Međutim, u svojim kasnijim radovima tražio je i jamca za takvu moralnost i tako je stigao do uloge religioznosti u razvoju moralne zrelosti. Slična perspektiva postulira se i za postizanje afektivne zrelosti. Isto nam se čini nezaobilaznim i za osobni identitet. Naši ispitanici tražili su načine da izraze taj vidik identiteta. Najprikladniji izraz bio je ovaj: »Identitet je jasna ideja o sebi u odnosu prema Bogu.«

Originalnost i novost ovog aspekta jest upravo u polaznoj točki koju osoba upotrebljava za autodefiniciju: Bog. U toj definiciji je jasno da osoba mora sebe percipirati kao stvorenje.

Nema smisla prosvjedovati ovdje da takva refleksija nije više psihologija, nego filozofija, dapače — teologija. Tragedija je suvremene psihologije upravo u činjenici da još ne može, ili da još nije spremna dopustiti to da sama ne može i da nikad neće moći pružiti univerzalnu i apsolutnu antropologiju. Ona takvu antropologiju mora silom prilika posuditi iz drugih izvora, tj. od filozofije i od teologije, štoviše, od Objave. Bez prije spomenutih globalnih elemenata ljudske egzistencije, čitava isključivo psihološka antropologija ostaje bez temelja i osakaćena.

#### *Završne refleksije*

U našem radu poduzeli smo zadatak da razjasnimo značenje pojma identiteta. U tu svrhu promotrili smo istraživanja nekih autora i zaključili da im nedostaje globalno viđenje problema. Unatoč tome, naši rezultati su potvrdili da osjećaj identiteta postoji u osobama: ustvari, 95% ispitanika dalo je dovoljno jasnu i obuhvatnu definiciju. Novost koju donosi naš rad sastoji se od toga da se taj osjećaj identiteta može pojaviti u četiri vidika, dakle, da je višeznačan, a samo sumirano izražavaju pojam identiteta u cjelini, u totalitetu.

Mi u tim vidicima vidimo hijerarhiju s obzirom na njihovu antropološku kompleksnost. Međutim, ako je identitet samo »moj način življenja«, onda su antropološki temelji takvog identiteta potpuno izvanjski i slabi. To nas navodi na kritičko razmišljanje. Određenu odgovornost za nezrele ljude, tj. ljude slabog, izvanjskog identiteta, snose i različiti odgojni sustavi koji ne pružaju ideale i objektivne vrednote. A kao što smo rekli na početku, dio odgovornosti ima i suvremena psihologija sa svojom imanentnom antropologijom, prema kojoj je čovjek dostatan sam sebi. Čitava ta problematika može se svesti na napetost između dva pristupa u suvremenoj psihologiji: autorealizacija ili autotran-

<sup>6</sup> L. KOHLBERG, »Education Moral Development and Faith«, in *Journal of Moral Education* 4 (1974) 5–16.

scendencija? Smatramo da se čvrsti osobni identitet može temeljiti samo na tendenciji za autotranscendencijom.

Na kraju, osjećamo se ohrabreni ponuditi alternativnu definiciju pojma identiteta: *Identitet je autodefinicija*. A ta autodefinicija moguća je na četiri razine, ovisno o tome koja je točka orijentacije na temelju koje čovjek mjeri sebe: ambijent, druge osobe, on sam ili Bog.

#### PSYCHOLOGICAL CAUSES OF IDENTITY CRISIS

##### *Summary*

In this experimental study, the author uses the free association method. He demonstrates that personal identity is a complex concept with intrapsychological, interpersonal, cognitive and autotranscendental elements. The author perceives a hierarchical distribution of the levels of identity, the stability of which depends upon the foundations of auto-definition. In conclusion, the author proposes a new definition for identity: autodefinition.